

Marta Łuczak

Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-7483-9728

Plany edukacyjno-zawodowe młodzieży ostatnich klas szkół ponadpodstawowych aglomeracji poznańskiej

W artykule przedstawione są wybrane wyniki badania dotyczącego planów edukacyjno-zawodowych uczniów z ostatnich klas liceów ogólnokształcących, techników oraz branżowych szkół I stopnia, zrealizowanego w 2022 r. przez zespół analityków i doradców zawodowych z Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży w Poznaniu. W badaniu wzięło udział 17% uczniów (1342 osoby) szkół ponadpodstawowych z obszaru miasta Poznania i 17 gmin powiatu poznańskiego. Zastosowano technikę ankiety audytoryjnej, a dane były zbierane za pomocą papierowych kwestionariuszy ankiet oraz arkuszy obserwacji. Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytania o to, co młodzież zamierzała robić po ukończeniu szkoły oraz jak pandemia COVID-19 i wojna w Ukrainie oddziaływały na jej plany w momencie realizacji badania. Z przeprowadzonych analiz wynika przede wszystkim to, że większość badanych uczniów planowała kontynuowanie edukacji po ukończeniu szkoły ponadpodstawowej. Za przeszkody zagrażające realizacji swoich planów badane osoby uznały, czynniki osobiste, takie jak obawa o własne powodzenie w zdawaniu egzaminów czy w odnalezieniu się na rynku pracy, rzadziej wskazując kryzysy o zasięgu światowym.

Słowa kluczowe: plany edukacyjno-zawodowe, szkoła ponadpodstawowa, aglomeracja poznańska, COVID-19, wojna w Ukrainie.

Wprowadzenie

Plany edukacyjno-zawodowe uczniów oraz losy absolwentów różnych typów szkół są przedmiotem zainteresowania badaczy oraz ogólnopolskich instytucji (zob. Bulkowski et al., 2019a, 2019b; Dąbrowska-Resiak, 2018; Kamieniecka, 2015; Pachocki, 2018; Piorunek, 2004; Sitek i Stasiowski, 2019). Zespół analityków i doradców zawodowych z Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży (CDZdM) w Poznaniu także realizuje badania dotyczące planów edukacyjno-zawodowych. W latach 2007 i 2010 uczestniczyli w nich uczniowie gimnazjów, a w 2011 r.

uczniowie techników (CDZdM, 2010, 2011). Natomiast w 2022 r. przeprowadzono badanie wśród młodzieży ostatnich klas szkół ponadpodstawowych aglomeracji poznańskiej.

Na potrzeby badania plan edukacyjno-zawodowy ucznia zdefiniowano jako ogół przewidywanych w określonej przez respondenta perspektywie czasowej sposobów realizacji celu zawodowego (wejścia oraz zafunkcjonowania na rynku pracy) oraz ich uwarunkowań: motywacji, dostępnych zasobów i potrzeb rynku pracy. Przyjęto założenie, że uczeń ostatniej klasy szkoły ponadpodstawowej formułuje plany na przyszłość będąc pod wpływem oddziaływania różnych środowisk. Funkcjonowanie młodego człowieka rozpatrywano na różnych poziomach: indywidualnej osoby podejmującej działania, rodziny i społeczności szkolnej, w której dana osoba pełni określone role, kraju oraz aglomeracji poznańskiej, charakteryzującej się określoną strukturą systemu edukacji i potrzebami krajowego i lokalnego rynku pracy (rozumianymi jako zapotrzebowanie pracodawców na pracowników w określonych branżach i zawodach). Na każdym ze wskazanych poziomów wyróżniono uwarunkowania, które mają wpływ na to, jakie cele uczeń wyznacza, jakie decyzje i jakie działania podejmuje, jakimi zasobami dysponuje oraz czy i w jaki sposób je aktywizuje, a także jakie motywacje (rozumiane jako przyczyny wyboru celu zawodowego przez ucznia) kierują jego postępowaniem. W badaniu skupiono uwagę na pięciu najważniejszych zasobach ucznia: osobistych, edukacyjnych, informacyjnych, ludzkich i finansowych. Zasoby osobiste ucznia obejmowały: preferencje zawodowe, wartości osobiste i zawodowe, samoocenę stanu zdrowia psychofizycznego oraz „mocne strony”. Zasoby edukacyjne odnosiły się do wiedzy i umiejętności danej osoby (w tym zawodowych), zarówno niepotwierdzonych formalnie, jak i potwierdzonych dyplomami i certyfikatami. Zasoby informacyjne dotyczyły wiedzy ucznia na temat systemu edukacji i rynku pracy. Zasoby ludzkie rozumiano jako wsparcie udzielane młodej osobie przez otoczenie, zwłaszcza nauczycieli, najbliższą rodzinę, rówieśników oraz innych znaczących bliskich. Zasoby finansowe zdefiniowano jako zaplecze finansowe, jakim dany uczeń dysponuje w postaci: stypendiów, środków otrzymywanych od rodziców/opiekunów, pochodzących z pracy lub innych źródeł.

Aspekty metodologiczne prowadzonych badań

Badaną populację stanowili uczniowie ostatnich klas trzech typów szkół ponadpodstawowych: liceów ogólnokształcących, techników oraz branżowych szkół I stopnia z terenu miasta Poznania i 17 gmin powiatu poznańskiego. Podzielono ją na sześć warstw, zgodnie z typem szkoły oraz lokalizacją w mieście lub powiecie. Zastosowany został schemat jednostopniowego doboru warstwowego proporcjonalnie do udziału wyróżnionych warstw w populacji, z losowaniem zespołów (klas w szkołach) proporcjonalnym do ich liczebności. Założono 95% poziomu ufności

i 2% błędu maksymalnego. Badana populacja liczyła 7670 uczniów. Do próby badawczej zostały zakwalifikowane 1342 osoby, co stanowiło 17% ogółu (Tabela 1). W badaniu wzięli udział uczniowie z wylosowanych klas. Ankiety wypełniło 699 uczniów liceów ogólnokształcących, 382 uczniów techników oraz 261 uczniów branżowych szkół I stopnia. 1145 ankietowanych uczyło się w Poznaniu, a 197 uczęszczało do szkół zlokalizowanych na terenie powiatu poznańskiego.

Tabela 1. Dobór próby badawczej z podziałem na warstwy

Warstwa populacji	Populacja generalna badania		Próba rekomendowana do losowania		Próba zrealizowana	
	Liczebność	Rozkład warstw	Liczebność	Rozkład warstw	Liczebność	Rozkład warstw
Miasto Poznań razem	6715	87,5%	1601	87,5%	1145	85,3%
Miasto Poznań LO	3782	49,3%	902	49,3%	647	48,2%
Miasto Poznań T	1894	24,7%	452	24,7%	325	24,2%
Miasto Poznań B1S	1039	13,5%	248	13,5%	173	12,9%
powiat poznański razem	955	12,5%	228	12,5%	197	14,7%
powiat poznański LO	289	3,8%	69	3,8%	52	3,9%
powiat poznański T	293	3,8%	70	3,8%	57	4,2%
powiat poznański B1S	373	4,9%	89	4,9%	88	6,6%
OGÓŁEM	7670	100,0%	1829	100,0%	1342	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej

Badania zrealizowano przy pomocy kwestionariuszy ankiet. Przeprowadzeniem badania terenowego zajął się specjalnie powołany i odpowiednio przeszkolony zespół ankieterów, składający się z pracowników i współpracowników Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży w Poznaniu. Badanie wykonano w okresie marzec–maj 2022 r. w trakcie lekcji odbywających się na terenie placówek edukacyjnych. Właściwe badanie terenowe zostało poprzedzone badaniem pilotażowym.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie niektórych wyników badania oraz udzielenie odpowiedzi na dwa pytania:

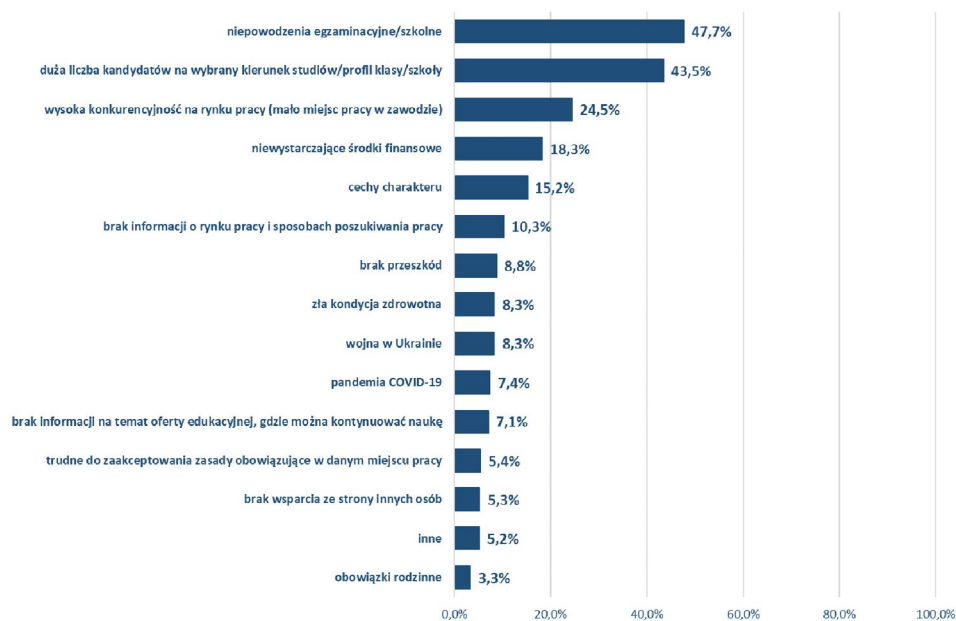
- ♦ Czy uczniowie ostatnich klas ponadpodstawowych aglomeracji poznańskiej postrzegali pandemię COVID-19 i toczącą się wojnę w Ukrainie jako trudności w realizacji celów edukacyjno-zawodowych?
- ♦ Co uczniowie ostatnich klas szkół ponadpodstawowych aglomeracji poznańskiej zamierzali robić po ukończeniu szkoły?

Plany edukacyjno-zawodowe uczniów w kontekście doświadczania aktualnych kryzysów – analiza i interpretacja wyników badań

U podstaw badania leżało twierdzenie, że człowiek tworzy scenariusze własnej przyszłości, zwłaszcza wtedy, gdy znajduje się w przełomowych momentach swojego życia. Jednym z takich momentów jest czas ukończenia szkoły ponadpodstawowej (Timoszyk-Tomczak, 2003, s. 43). Znaczna część młodych ludzi nie ma jednak wówczas sprecyzowanych planów edukacyjno-zawodowych (Bobek, 2018). Dla wielu uczniów myślenie o przyszłości wiąże się z lękiem i niepokojem, które zazwyczaj wynikają z niewiedzy oraz braku umiejętności planowania i szacowania ryzyka (Frąszczak et al., 2019). W momencie podejmowania decyzji młodzież konfrontuje własne marzenia i aspiracje z aktualnymi uwarunkowaniami zewnętrznymi, takimi jak np. potrzeby rynku pracy (Ciereszko i Kęsek, 2019), a w przypadku tegorocznych absolwentów były to także pandemia COVID-19 i wojna w Ukrainie.

Wyniki badania pokazały, że uczniowie nie postrzegali wskazanych dwóch kryzysów o zasięgu światowym jako przeszkód w realizacji własnych celów edukacyjno-zawodowych. Ankietowani wprawdzie nie zostali zapytani wprost o wpływ pandemii ani wojny na ich plany, a jedynie poproszono ich o wskazanie przeszkód (maksymalnie trzech), jakie ich zdaniem mogą stanąć na drodze realizacji zakładanych celów edukacyjno-zawodowych, jednakże wśród możliwych odpowiedzi do wyboru mogły znaleźć się także pandemia COVID-19 i wojna w Ukrainie. Wydarzenia te wstrząsnęły całym życiem społecznym, politycznym i gospodarczym, uczniowie niepokoiли się jednak głównie możliwymi niepowodzeniami szkolnymi i egzaminacyjnymi (47,7%), dużą liczbą kandydatów przypadających na jedno miejsce w wybranej szkole (43,5%) oraz wysoką konkurencją na rynku pracy, tj. małą liczbą miejsc pracy w wybranym zawodzie (24,5%). Pandemię COVID-19, jako przeszkodę w realizacji celów, wskazało zaledwie 7,4% badanych, a wojnę w Ukrainie 8,3% ankietowanych (Rysunek 1).

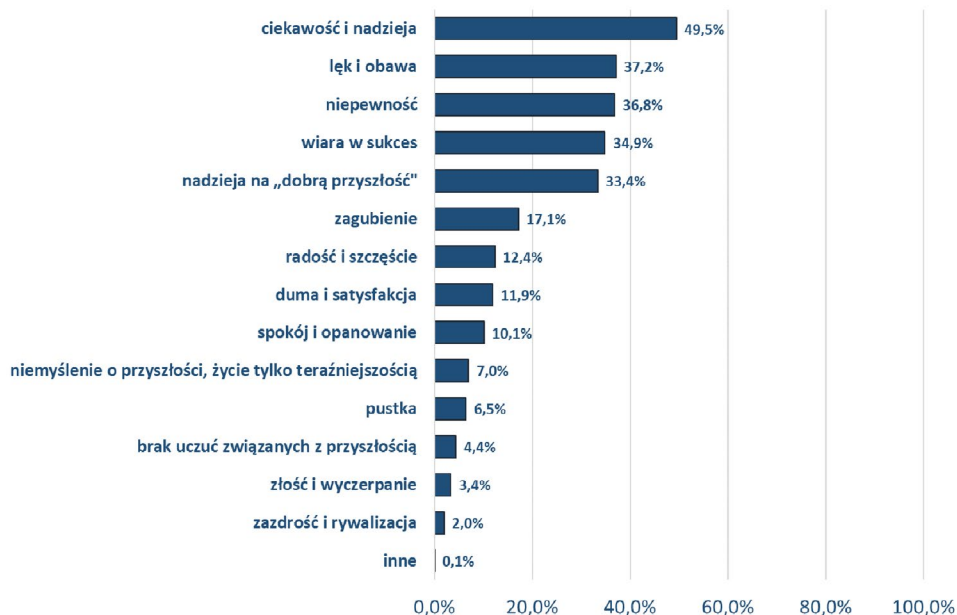
Rysunek 1. Przeszkody w realizacji celów edukacyjno-zawodowych dostrzegane przez uczniów

Źródło: Badania własne (n=1331)

Negatywne skutki pandemii i wojny mogły jednak być nieświadomymi czynnikami wpływającymi na kondycję psychospołeczną badanych. Uczniowie zostali zapytani o odczucia, jakie im towarzyszą w trakcie myślenia o przyszłości (z listy odczuć mogli wybrać maksymalnie trzy). Co ciekawe, w nastawieniu badanych do przyszłości ujawniła się pewna ambiwalencja. Wśród pięciu najczęściej wskazywanych odczuć znalazły się takie, które można zaklasyfikować jako pozytywne (ciekawość i nadzieja, wiara w sukces, nadzieja na „dobrą przyszłość”), jak i trudne do przeżywania (lęk i obawa, niepewność). Ciekawość i nadzieję wskazała prawie połowa ankietowanych (49,5%), wiarę w sukces 34,9% badanych, nadzieję na „dobrą przyszłość” 33,4% uczniów. Natomiast lęk i obawę odczuwało 37,2% ankietowanych, a niepewność 36,8% (Rysunek 2).

Rysunek 2. Odczucia uczniów związane z przyszłością edukacyjno-zawodową

Źródło: Badania własne (n=1337), wielokrotne odpowiedzi, pytania analizowane w zestawie

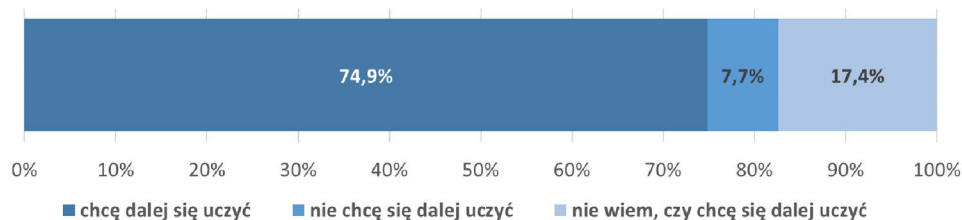
Wartościowym uzupełnieniem w poszukiwaniu podstaw niejednoznacznego nastawienia młodzieży wobec własnej przyszłości mogą być wnioski z przeprowadzonej analizy czynnikowej. O ile w ramach poszczególnych typów szkół uczniowie odpowiadali na ogół podobnie, o tyle wyraźnie różnili się w obszarze, który można nazwać „orientacją przyszłościową” na pracę lub edukację. Różnice te dotyczyły m.in. rodzaju nastawienia do planowania swojej przyszłości, w tym do odczuwania niepokoju lub bezpieczeństwa w związku z realizacją wybranej ścieżki kariery.

Uczniowie branżowych szkół I stopnia wyrazili większą obawę o własną przyszłość niż uczniowie techników i liceów ogólnokształcących. Wyróżniało ich także większe ukierunkowanie na pracę oraz – jako jedynym – towarzyszył im niepokój w kontekście przyszłości zawodowej (kombinacja zmiennych dotyczących odczuć, przeszkód i gotowości do zmiany celu). W związku z sytuacją instytucji edukacyjnych aglomeracji poznańskiej istnieją przesłanki, aby obawy te wiązać m.in. z brakiem specjalistycznych oddziałów w branżowych szkołach II stopnia i kwalifikacyjnych kursów zawodowych. Brak możliwości dalszego kształcenia oznacza dla młodzieży brak realnej sposobności uzyskania kolejnych kwalifikacji.

Wszyscy badani uczniowie w większości nie zamierzali kończyć edukacji na szczeblu ponadpodstawowym – 74,9% z nich zadeklarowało, że zamierza uczyć się dalej na studiach wyższych. Jedynie 7,7% ankietowanych zadeklarowało rezygnację z dalszej nauki. Z kolei prawie co szósty uczeń (17,4%) przyznał, że nie podjął

jeszcze decyzji w tej sprawie (Rysunek 3). Kontynuacją nauki bardziej zainteresowane były kobiety (85,6%) niż mężczyźni (65,8%). Najczęściej chęć dalszego kształcenia wyrażali licealiści (90,7%), rzadziej uczniowie techników (63,1%), najrzadziej zaś młodzież z branżowych szkół I stopnia (49,4%).

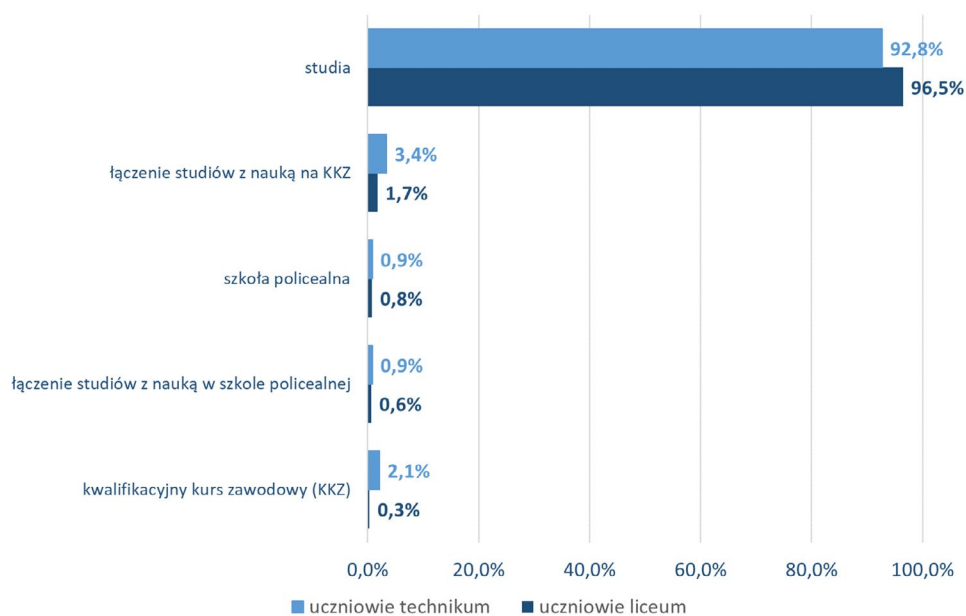
Rysunek 3. Zamiar kontynuowania edukacji po ukończeniu szkoły ponadpodstawowej

Źródło: Badania własne (n=1334)

Prawie wszyscy uczniowie liceów ogólnokształcących (96,5%) i techników (92,8%), którzy chcieli się dalej uczyć, planowali podjąć studia (Rysunek 4).

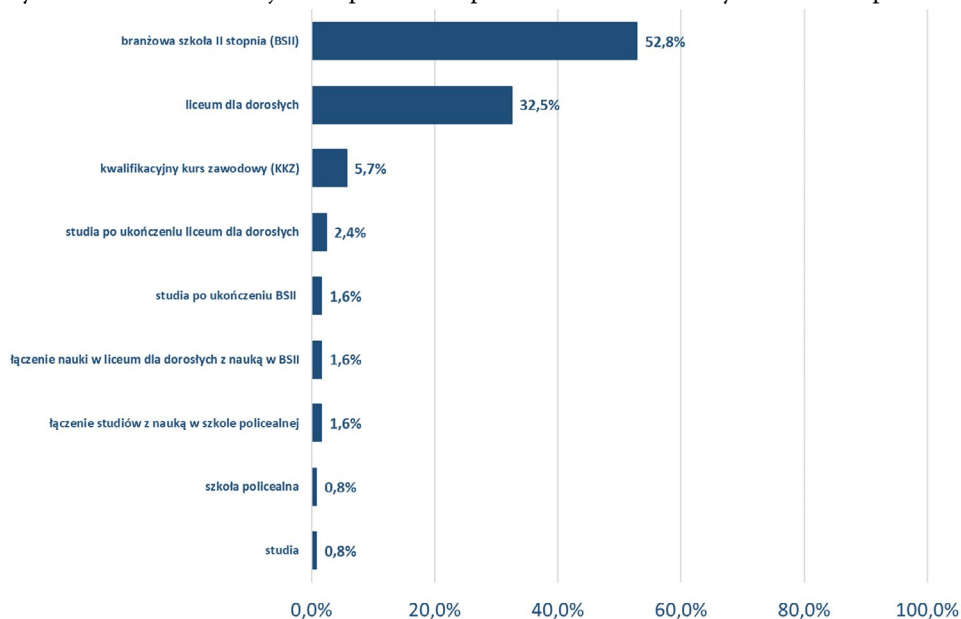
Rysunek 4. Forma dalszej nauki planowana przez uczniów liceów i techników

Źródło: Badania własne (n LO=631, n T=235)

Młodzież ucząca się w branżowych szkołach I stopnia w momencie wypełniania ankiety wybierała inne możliwości kształcenia (Rysunek 5). Ponad połowa uczniów (52,8%), którzy chcieli się dalej uczyć, zamierzała kontynuować naukę w branżowej szkole II stopnia. Znacznie więcej było wśród nich mężczyzn (60,9%) niż kobiet (26,7%). Z kolei 32,5% ankietowanych planujących dalszą edukację zamierzała kształcić się w liceum dla dorosłych. W tym przypadku chęć kontynuowania nauki częściej deklarowały kobiety (56,7%) niż mężczyźni (25%).

Rysunek 5. Forma dalszej nauki planowana przez uczniów branżowych szkół I stopnia

Źródło: Badania własne (n=123)

W ankiecie osoby badane zostały poproszone również o udzielenie odpowiedzi na pytanie otwarte, które brzmiało: „Moim celem edukacyjno-zawodowym jest...”. Analiza wyników pozwoliła wyróżnić 6 typów celów edukacyjno-zawodowych wskazanych przez uczniów. Są nimi: podjęcie pracy zawodowej, uzyskanie kwalifikacji do wykonywania zawodu bez uwzględnienia kontekstu przyszłej pracy zawodowej, założenie własnej działalności gospodarczej, kontynuowanie kształcenia bez uwzględnienia kontekstu zawodowego, życiowe spełnienie, a także brak celu.

Najwięcej badanych (43,3%) wskazało jako cel podjęcie pracy zawodowej. Uczniowie, opisując go:

- a) wskazywali ścieżkę kształcenia pozwalającą im uzyskać odpowiednie kwalifikacje (np. podawali nazwy uczelni, kierunków studiów, szkoleń, kursów) lub
- b) określali zawód, który chcieliby wykonywać, preferowaną branżę lub

- c) wyrażali swoje potrzeby związane z przyszłą pracą (np. praca z ludźmi, praca zdalna, praca umożliwiająca podróże, praca w dobrej atmosferze, praca dająca poczucie odpowiedzialności).

Prawie co piąta osoba badana (18,4%) twierdziła, że jej celem jest uzyskanie kwalifikacji w zawodzie (bez uwzględnienia kontekstu przyszłej pracy zawodowej). Sposobem osiągnięcia tego celu jest dla tej grupy dalsza edukacja (np. na uczelniach wyższych czy w branżowych szkołach II stopnia).

Warto zauważyć, że 15% ankietowanych pisało, że ich celem jest założenie własnej działalności gospodarczej. Uczniowie ci przedstawili swoje plany w długiej perspektywie czasowej, skrupulatnie formułując poszczególne elementy planu edukacyjno-zawodowego. Badani często deklarowali chęć kontynuowania kształcenia i równoległe podjęcia pracy zawodowej u jakiegoś pracodawcy. Wszystkie działania miały służyć nabyciu wiedzy i doświadczenia, które będą w przyszłości przydatne do prowadzenia własnej firmy.

Dla 14,4% badanych celem było kontynuowanie edukacji (bez uwzględnienia kontekstu zawodowego). Dążeniem tej grupy uczniów, uczęszczających do liceów i techników, jest dostanie się na wybrany kierunek studiów, na konkretną uczelnię. Z kolei uczniowie branżowych szkół I stopnia, których celem jest kontynuowanie edukacji, chcą rozpocząć naukę w branżowej szkole II stopnia lub w liceum dla dorosłych.

Życiowe spełnienie było celem zaledwie 4,7% badanych. Spełnienie to należy tutaj rozumieć jako osiągnięcie szczęścia i niezależności. Uczniowie pisali o chęci „osiągnięcia sukcesu” lub „zdobycia czegoś wielkiego”. W odpowiedziach uczestników badania nie pojawiły się jednak opisy działań, które planują podjąć, aby osiągnąć wybrany cel.

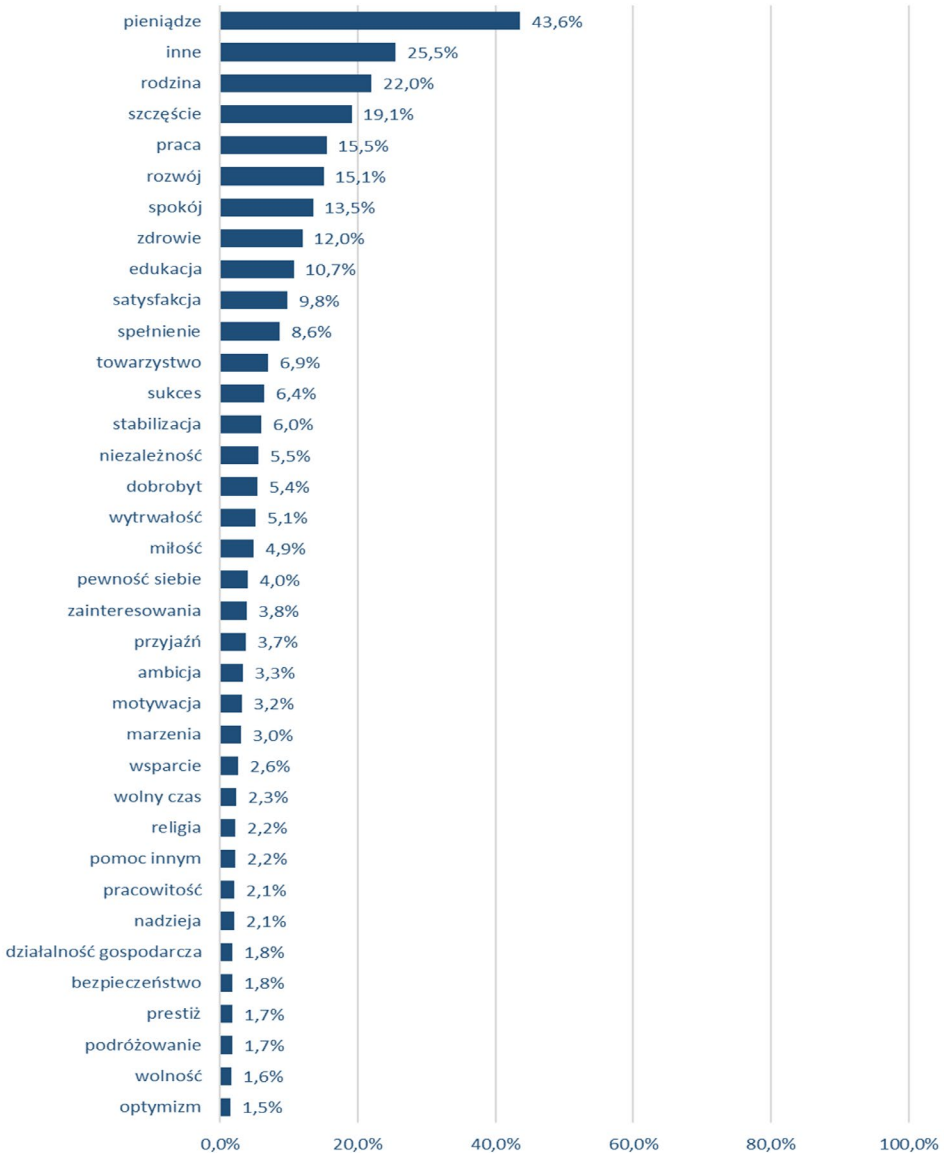
4,2% badanych nie określiło swojego celu edukacyjno-zawodowego (w tym 1,2% uczniów w ogóle nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o cel edukacyjno-zawodowy). Ci ankietowani wpisywali, że nie mają celu, nie wiedzą jaki zawód chcą wykonywać w przyszłości lub jak sprecyzować swój cel. Niektórzy z nich twierdzili, że dopiero poznanie wyników egzaminów maturalnych umożliwi im zaplanowanie swojej przyszłości.

Analiza wypowiedzi badanych ukazała różnorodność celów stawianych sobie przez uczniów oraz odmienne sposoby ich formułowania. Większość ankietowanych miała jednak trudności z opisaniem tego, do czego dążą w sferze edukacyjno-zawodowej. Badani wypowiadali się na ogół lakonicznie, koncentrując się jedynie na wybranym aspekcie kariery. Rzadko dzielili się kompleksowymi pomysłami na zaplanowanie swojej przyszłości.

Trudność w określeniu celów może być sygnałem, że badani uczniowie jeszcze nie ukształtowali w sobie lub nie poddali pogłębionej refleksji własnej hierarchii wartości (Swat-Padrok, b.d.). Wartości postrzegane w kategoriach zasobów osobistych pomagają bowiem określić i realizować cele życiowe (Cieciuch, 2013).

Uczniowie, poproszeni o podanie trzech wartości, które są dla nich najważniejsze, gdy myślą o swojej przyszłości, najczęściej wskazywali pieniądze (43,6%), co ilustruje Rysunek 6. Wśród tych respondentów ponad połowę (55,9%) stanowili uczniowie branżowych szkół I stopnia. 22% ankietowanych wymieniło rodzinę, a 19,1% – szczęście. Te wartości wskazywały częściej kobiety niż mężczyźni.

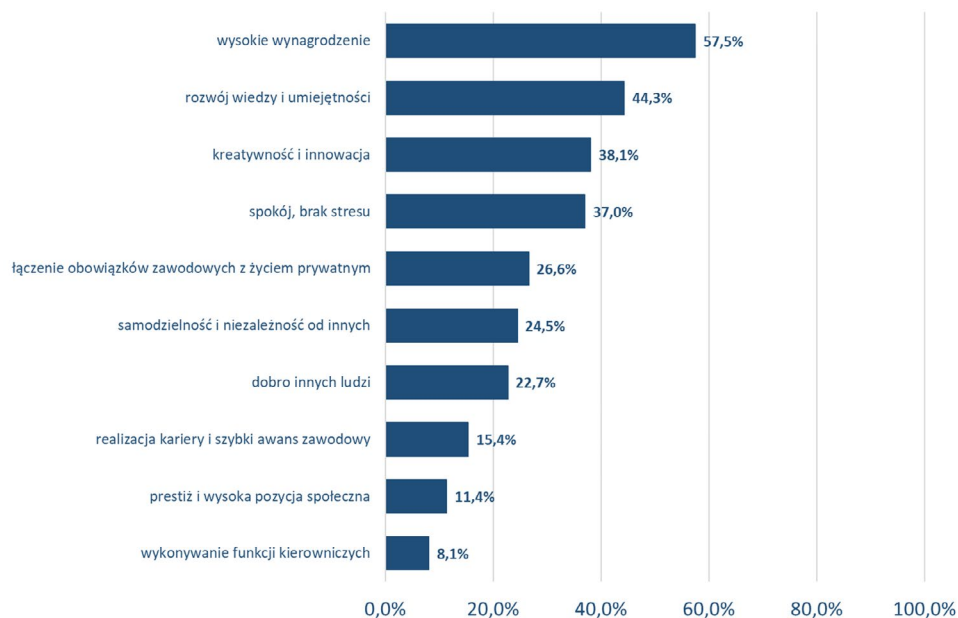
Rysunek 6. Wartości ważne dla uczniów w kontekście przyszłości edukacyjno-zawodowej

Źródło: Badania własne (n=1004), wielokrotne odpowiedzi, pytania analizowane w zestawie

W pytaniu zamkniętym dotyczącym tego, co dla uczniów jest najważniejsze w przyszłej pracy (Rysunek 7), 57,5% badanych wskazało możliwość uzyskania wysokiego wynagrodzenia, 44,3% – rozwój wiedzy i umiejętności, 38,1% – pracę kreatywną i innowacyjną, a 37% uczniów chce podjąć spokojną pracę, niewiążącą się ze stresem.

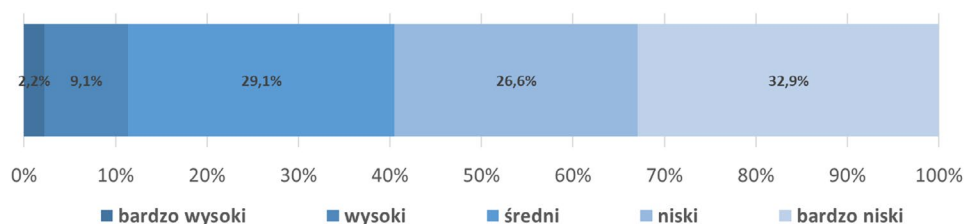
Rysunek 7. Wartości w przyszłej pracy zawodowej

Źródło: Badania własne (n=1340), wielokrotne odpowiedzi, pytania analizowane w zestawie

Pomocą w określeniu własnego systemu wartości są działania przewidziane nie tylko w wewnątrzszkolnym systemie doradztwa zawodowego, ale także w programie wychowawczo-profilaktycznym. Jednakże większość badanych uczniów oceniło stopień wsparcia w procesie planowania ścieżki edukacyjno-zawodowej udzielanego przez nauczycieli jako niski i bardzo niski (59,5%), czego ilustracją jest Rysunek 8. Wyniki te skłaniają do refleksji nad zaangażowaniem się kadry pedagogicznej w przygotowanie uczniów zarówno do wejścia na rynek pracy, jak i do rozpoczęcia przez nich dorosłego życia.

Rysunek 8. Dostrzegany przez uczniów stopień wsparcia ze strony nauczyciela w zakresie planów edukacyjno-zawodowych

Źródło: Badania własne (n=1337)

Wnioski

Na zakończenie warto zwrócić uwagę, że prawie połowa badanych uczniów (46,9%) nie była przywiązana do sformułowanych celów i wyrażała gotowość do ich zmiany w przypadku braku możliwości ich osiągnięcia. Gotowość do zmiany celów można postrzegać negatywnie, jeżeli uzna się ją za synonim braku pogłębionej refleksji nad przyszłością i systemem wartości. Z drugiej strony gotowość do modyfikacji celów może okazać się kompetencją kluczową. Osoby, które będą wystarczająco elastycznie podchodzić do stawianych sobie celów, dostosowując je do zmieniających się warunków zewnętrznych, będą w stanie skutecznie odnajdywać swoje miejsce na rynku pracy. Wyniki badania pokazują te obszary, w których warto, aby wychowawcy klas i doradcy zawodowi podjęli zwiększoną pracę wychowawczo-profilaktyczną z młodzieżą, wspierającą jej integralny rozwój, zwłaszcza w odniesieniu do wartości (Wieczorek, 2018). Wykonywanie pracy zgodnej z wyznawanymi wartościami wiąże się z poczuciem zadowolenia z życia zawodowego (Super, 1957). Celem wychowania jest kształtowanie jednostek twórczych i zdolnych do sterowania własnym życiem. Uczniowie, poprzez autorefleksję nad zasadnością własnych zachowań i poprzez dialog z innymi osobami, mają lepiej rozumieć otaczający ich świat (Konopczyński et al., 2017). Z kolei poprzez podjęcie działań profilaktycznych, młodzież będzie umiała skutecznie przeciwstawić się niebezpieczeństwom, również w sferze zawodowej. Profilaktyka i wychowanie wspólnie budują odporność uczniów na potencjalne i realne zagrożenia, uczą odpowiedzialności za jakość własnego życia i funkcjonowania w społeczności, w której żyją (Gaś i Poleszak, 2017).

Bibliografia

- Bulkowski, K., Grygiel, P., Humenny, G., Kłobuszewska, M., Sitek, M., Stasiowski, J., Żółtak, T. (2019a). *Absolwenci szkół zawodowych z roku szkolnego 2016/2017. Raport z pierwszej rundy monitoringu losów edukacyjno-zawodowych absolwentów szkół zawodowych.*

- Instytut Badań Edukacyjnych. http://m.www.edukacja.ibe.edu.pl/images/badania/BadanieLosowAbsolwentow/Raport_z_pierwszej_rundy_Final_publ.pdf
- Bulkowski, K., Grygiel, P., Humenny, G., Sitek, M., Stasiowski, J., Żóltak, T. (2019b). *Monitorowanie losów edukacyjno-zawodowych absolwentów i młodych dorosłych – raport metodologiczny*. Instytut Badań Edukacyjnych. https://www.ibe.edu.pl/images/badania/LA/MLEZAiMD_raport_metodologiczny.pdf
- Bobek, M. (2018). Plany na przyszłość pracowników młodocianych kończących naukę w rzemieślniczej szkole zawodowej. *Problemy Profesjologii*, (2), 121–133. <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-d4347fb6-04f5-4231-8435-bac2179d867b>
- Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży [CDZdM]. (2010). *Plany edukacyjne i zawodowe uczniów III klas poznańskich szkół gimnazjalnych – badania porównawcze*. Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży w Poznaniu.
- Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży [CDZdM]. (2011). *Plany edukacyjno-zawodowe uczniów III klas poznańskich techników*. Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży w Poznaniu.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Wydawnictwo Liberi Libri.
- Ciereszko, A., Kęsek, N. (2019). *Jak wspierać uczniów ponadpodstawowych szkół zawodowych w projektowaniu rozwoju edukacyjno-zawodowego? Poradnik dla nauczyciela-doradcy zawodowego: T. 2. Doradztwo grupowe*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB. Pobrano 11 stycznia 2022, z: <https://www.cdzdm.pl/PL-H420/materialy-dla-nauczycieli.html>
- Dąbrowska-Resiak, J. (2018). *Erasmus... i co dalej? Badanie losów edukacyjnych i zawodowych polskich studentów uczestniczących w projektach mobilności w programie Erasmus*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. <https://erasmus.asp.waw.pl/wp-content/uploads/sites/32/2020/02/erasmus-i-co-dalej.pdf>
- Frąszczak, B., Ksenycz, U., Woźny, R. (2019). *Jak zaplanować własny rozwój edukacyjno-zawodowy? Poradnik dla uczniów techników*. Pobrano 11 stycznia 2022 z: <https://www.cdzdm.pl/PL-H420/materialy-dla-nauczycieli.html>
- Gaś, Z.B., Poleszak, W. (2017). *Opracowujemy i ewaluujemy program wychowawczo-profilaktyczny szkoły*. Ośrodek Rozwoju Edukacji. http://www.bc.ore.edu.pl/Content/900/Poleszak_Opracowujemy...program_wych_profilak_2017_B.+Gas.pdf
- Kamieniecka, M. (2015). *Decyzje edukacyjno-zawodowe uczniów szkół gimnazjalnych. Raport podsumowujący*. Instytut Badań Edukacyjnych. <https://doradztwo.ore.edu.pl/wp-content/uploads/IBE-Raport-Decyzje-edukacyjno-zawodowe-uczniow-szkol-gimnazjalnych.pdf>
- Konopczyński, M., Borowik, J., Chlebowski, P., Kolemba, M., Szorc, K., Szada-Borzyszkowska, J. (2017). *Zadania wychowawczo-profilaktyczne szkoły i placówki oświatowej, w: Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki oświatowej. Materiały szkoleniowe dla nauczycieli konsultantów i doradców metodycznych*. Ośrodek Rozwoju Edukacji. <https://bezpiecznaszkola.men.gov.pl/projekty/Zadania-wychowawczo-profilaktyczne-szkoly-i-placwki-owiatowej.pdf>
- Pachocki, M. (2018). *Mobilność kluczem do kariery? Raport z badania losów uczestników zagranicznych staży i praktyk zawodowych*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. <https://>

- erasmus.asp.waw.pl/wp-content/uploads/sites/32/2020/02/mobilnosc-kluczem-do-kariery.pdf
- Piorunek, M. (2004). *Projektowanie przyszłości edukacyjno-zawodowej w okresie adolescencji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Sitek, M., Stasiowski, J. (2019). *Losy edukacyjne i zawodowe absolwentów techników i zasadniczych szkół zawodowych*. W: U. Sztanderska, E. Drogoz-Zabłocka (red.), *Wykształcenie zawodowe. Perspektywa systemu edukacji i rynku pracy* (t. 9 Serii Naukowej, s. 136–166). Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. <http://doi.org/10.47050/65591814.136-166>
- Super, D.E. (1957). *The psychology of careers: An introduction to vocational development*. Harper & Bros.
- Swat-Padrok, E. (b.d.). Jak wspierać uczniów ponadpodstawowych szkół zawodowych w projektowaniu rozwoju edukacyjno-zawodowego? Poradnik dla nauczyciela-doradcy zawodowego. *T. 1: Doradztwo indywidualne*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB. Pobrano 11 grudnia 2022 z: <http://www.cdzdm.pl/PL-H420/materialy-dla-nauczycieli.html>
- Timoszyk-Tomczak, C. (2003). *Strategie konstruowania własnej przyszłości*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Wieczorek, M. (2018). *Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki. Krok po kroku*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.